

باقیات صالحات و مصادیق آن در قرآن کریم

فاطمه شهسواری^۱

چکیده

باقیات صالحات در قرآن کریم ناظر به کارهای نیک و شایسته‌ی انسان است که در آخرت برای او باقی می‌ماند و پاداش اخروی را به همراه دارد. باقیات به معنای جاودانگی و صالحات به معنای شایستگی است. باقیات و صالحات زمانی مورد قبول خداوند قرار می‌گیرند که همراه با ایمان و عمل صالح باشند. در قرآن کریم شاخص‌ترین مصادیق باقیات صالحات آمده است. این مقاله با هدف شناخت باقیات صالحات و مصادیق آن در قرآن کریم به روش توصیفی-تحلیلی تدوین شده است. یافته‌ها حاکی از آن است که از بارزترین مصادیق باقیات صالحات می‌توان به علم نافع، انفاق مقبول با نیت درست، قرض الحسن، صدقات جاریه، وقف و فرزند صالح اشاره کرد. هر کدام از مصادیق با توجه به آیات الهی، تفاسیر و روایت نقل شده از ائمه علیهم السلام مورد واکاوی قرار گرفته است. در نتیجه انسان برای آخرت نیک، دست یابی به بهشت و خلود در آن نیاز است باقیات و صالحات برای خود جمع آوری کند.

واژگان کلیدی: باقیات، صالحات، مصادیق باقیات، مصادیق صالحات، قرآن کریم.

^۱ طلبه سطح دو مدرسه‌ی علمیه فاطمیه بررسی کرمان.

مقدمه

انسان از زمانی که پا در دنیا می‌گذارد، تا زمانی که از دنیا برود باید همواره به فکر باقیات و صالحات خود باشد. باقیات و صالحات در واقع پاداشی برای زندگی ابدی انسان است که بر اثر اعمال نیک و اقدامات عام المنفعه در دنیا بر جای می‌ماند. انسانی که به فکر آخرت و سربلندی در آن است؛ در دنیا از اعمال خود مراقبت می‌کند تا در زمرة‌ی صالحان قرار گیرد. به همین منظور نیاز است تا هر فردی از مصادیق باقیات و صالحات آگاهی داشته باشد تا در آخرت سعادتمند گردد. این مقاله در صدد است تا با روش توصیفی-تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای، اسنادی؛ پاسخگو بدین پرسش باشد که باقیات و صالحات و مصادیق آن در قرآن کریم چگونه است؟

اعمال انسان در اسلام بسیار اهمیت دارد، عمل صالح به ویژه باقیات صالح، در تمامی ابعاد زندگی دنیوی و اخروی انسان دارای اهمیت است. انسانی که به فکر توشه آخرت، رسیدن به بهشت برین، خلود در بهشت و رسیدن به عرش الهی باشد همواره در تلاش است تا باقیاتی صالح از خود به جای بگذارد. مصادیقی از باقیات و صالحات در قرآن کریم آمده است که نیاز است با شناخت آن به عرش الهی رسید. به همین دلیل پرداختن به این موضوع اهمیت یافته است.

در مورد پیشینه‌ی موضوع مورد نظر با جستجو در سایتهاي معتبر علمي تنها دو مقاله مشاهده شده است که در زیر به آن اشاره کرد:

- سید عبدالرسول حسینی زاده در مقاله‌ی خود تحت عنوان «باقیاتصالحات» که در نشریه دائرة المعارف قرآن، شماره ۵، ۱۳۸۸ به چاپ رسیده است؛ در این مقاله نویسنده به ویژگی‌ها و پیامدهای باقیات و صالحات اشاره شده است اما سخنی از مصادیق در این مقاله نیامده است.

- حسن طارمی در مقاله‌ی خود تحت عنوان «الباقیاتصالحات» که در نشریه قرآن و حدیث در سال ۱۳۹۳ به چاپ رسیده است؛ در این مقاله تنها به تفاسیر مفسران اهل سنت و شیعه پرداخته است.

وجه تمایز مقاله‌ی حاضر با مطالعات پیشین در این است که این مقاله در صدد است تا به طور اخص به مصادیق باقیات و صالحات در قرآن کریم اشاره کند.

۱. مفهوم شناسی

در هر پژوهشی نیاز است تا واژگان کلیدی و پر تکرار از نظر لغوی و اصطلاحی مورد واکاوی قرار گیرد، به همین منظور در این مقاله نیز واژگان باقیات و صالحات مورد واکاوی قرار خواهد گرفت.

۱-۱. صالحات

صالحات در لغت از صالح و ریشه‌ی «ص ل ح» گرفته شده است. صلح در لغت به معنی مسالمت و سازش دلالت دارد و صالح به معنای شایسته، آنچه یا کسی که شایسته و خوب است و در آن فساد نیست.^۱ راغب نیز صلح را مقابل فساد و تباہی دانسته است و صلاح را مقابل رشتی و بدی دانسته است.^۲

۱-۲. باقیات

باقیات در لغت از ریشه‌ی «ب ق ی» گرفته شده است که به معنای «ثبتات و استواری چیزی است بر حال طبیعی و اولیه‌اش که دو گونه دارد؛ الف: باقی بالذات که بقايش مدت ندارد و بی زمان است؛ یعنی ابدی و ازلی که خدای باری تعالی است و فناء درباره او صحیح نیست؛ ب: باقی و پایدار به غیر که غیر از خداوند، همه پدیده‌ها چنین هستند و فناپذیرند».^۳

قرشی نیز بقاء را به معنای ماندن، باقی ماندن عمل است. آن اعمالی که در نزد خداوند است و در آیه‌ی ۴۶ سوره‌ی کهف نیز «باقیات صالحات» را به معنی چیزهایی که باقی اند ولی صالح هستند

^۱ قرشی، قاموس قرآن، ج ۴، ص ۱۴۲.

^۲ راغب اصفهانی، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ القرآن، ص ۱۴۹۳.

^۳ همان، ص ۳۰۰.

دانسته است.^۱ در لسان العرب نیز آمده است: «باقی یکی از صفات حسنی الهی است که به معنای چیزی است که انتها ندارد و وجود آن را در آینده تقدیر نمی‌گردد و باقی یعنی وجودی باقی و ابدی».^۲

۱-۳. باقیات صالحات در قرآن کریم

باقیات صالحات اصطلاحی قرآنی است که برای ماندگاری جزا و پاداش اعمال نیک برای انسان در آخرت خبر می‌دهد.^۳ خداوند در دو آیه بر باقیات صالحات تاکید است:

- «الْمَالُ وَ الْبُنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ أَمْلَاءٌ مَالٌ وَ

فرزندان، زینت زندگی دنیاپرستانه و کارهای ماندگار شایسته، نزد پروردگارت پاداشی بهتر دارد و امید داشتن به آنها نیکوتر است».^۴

- «وَ يَرِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ مَرَدًا؛ كسانی

که هدایت یافته‌اند، خداوند بر هدایتشان می‌افزاید و نیکی‌های ماندگار، ثوابش نزد پروردگارت بهتر و خوش فرجام‌تر است».^۵

علامه طباطبائی با توجه به آیات فوق باقیات صالحات را اینگونه تعریف کرده است:

«مراد از باقیات و صالحات؛ اعمال صالح است، زیرا اعمال انسان، برای انسان نزد خدا محفوظ است و این را نص صریح قرآن فرموده. پس اعمال آدمی برای آدمی باقی می‌ماند. اگر آن صالح باشد" باقیات صالحات" خواهد بود، و اینگونه اعمال نزد خدا ثواب بهتری دارد، چون خدای تعالی در قبال آن به هر کس که آن را انجام دهد جزای خیر می‌دهد. و نیز نزد خدا بهترین آرزو را متضمن است،

^۱قرشی، قاموس قرآن، ج ۱، ص ۲۱۷.

^۲این منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱۴، ص ۸۰.

^۳راغب اصفهانی، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ القرآن، ص ۱۳۹

^۴کهف: ۴۶.

^۵مریم: ۷۶

چون آنچه از رحمت و کرامت خدا در برابر آن عمل انتظار می‌رود و آن ثواب و اجری که از آن توقع دارند بودن کم و کاست و بلکه صد در صد به آدمی می‌رسد».^۱

مکارم شیرازی نیز باقیات و صالحات را مطابق با آیات فوق اینگونه معنی کرده است:

«باقیات صالحات یعنی ارزش‌های پایدار و شایسته، نزد پروردگارت ثوابش بهتر و امیدبخش‌تر است. تعبیر باقیات صالحات چنان وسیع و گسترده است که هر فکر، ایده، گفتار، کردار صالح و شایسته‌ای که طبعاً از انسان باقی بماند و اثرات و برکاتش در اختیار افراد و جوامع قرار گیرد شامل باقیات و صالحات خواهد شد».^۲

در نتیجه با توجه به تفاسیر مفسران، باقیات و صالحات کارها و اعمال نیک و پسندیده‌ای است که نزد پروردگار باقی می‌ماند و فناناًپذیر است.

۲. مصادیق باقیات و صالحات

در قرآن کریم از مصادیق باقیات و صالحات نام برده شده است؛ این مصادیق شامل علم نافع، انفاق، قرض الحسن، صدقات جاریه، وقف و فرزند صالح، نماز، نیت درست، محبت اهل بیت علیهم السلام، سخن نیکو است که در ادامه به برخی از این مصادیق اشاره شده است.

۱-۱. علم نافع

اولین مصادق از باقیات و صالحات، علم نافع است. علم نافع سبب نجات انسان است که شامل علومی است که از اهل بیت علیهم السلام به ما رسیده است.^۳ علم نافع در واقع برای منفعت انسان، جوامع اسلامی و بشری است که به سبب آن فرد یا جامعه از وابستگی‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ... به خصوص وابستگی به دشمنان دور خواهد شد. دشمنان اسلام ابتدا علم را وارد کشورهای ضعیف

^۱ طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۳، ص ۴۴۱.

^۲ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۲، ص ۴۴۶.

^۳ مجلسی، عین الحیات، ج ۱، ص ۳۰۴.

دعائی». ^۱ و یا حضرت ابراهیم علیه السلام نیز از خداوند درخواست فرزند صالح داشتند: «پروردگار! فرزندی) از گروه صالحان به من ببخش». ^۲

برخی از مفسران باقیات و صالحات را به دخترانی تفسیر کرده‌اند که با آداب اسلامی تربیت شدند، سپس مادرانی نمونه برای فرزندان صالح خود گشتند. چنین دخترانی حکم فرزندان صالح و از جمله باقیات و صالحات برای والدین خود می‌باشند.^۳

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز می‌فرمایند: «از نشانه‌های سعادت فرد، این است که فرزند صالح و نیکوکاری داشته باشد». ^۴ امام صاق علیه السلام نیز می‌فرمایند: «یکی از اعمالی که انسان را بعد از مرگش متابعت می‌کند فرزند صالح و شایسته‌ای است که برای او استغفار می‌کند». ^۵

باقیات و صالحات با توجه به تربیت صحیح و اسلامی فرزندان توسط والدین اتفاق می‌افتد. تعلیم و تربیت با فرامین الهی گام موثری در رشد سجایای اخلاقی فرزندان در زندگی فردی و اجتماعی آنان دارد.^۶ علاوه بر آن نیز جامعه به سمت تعالی پیشرفت خواهد کرد. به همین دلیل فرزند صالح یکی از باقیات و صالحات می‌باشد.

^۱آل عمران: ۳۸.

^۲صفات: ۱۰۰.

^۳مکارم شیرازی، مثال‌های زیبای قرآن، ص ۴۱۰.

^۴حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۹۷.

^۵قمی، عباس، سفینه البحار، قم: اسوه، ۱۳۴۴ق. ج ۸، ص ۵۸۰.

^۶سبحانی تبریزی، انسان کامل در قرآن، ص ۳۶۴.

نتیجه‌گیری

باقیات و صالحات در واقع جزا و پاداش اعمال نیک برای انسان است که خداوند در آیات الهی به آن تاکید داشته است. همچنین در روایات نیز به مصاديق باقیات و صالحات اشاره شده است. این مقاله که با هدف شناخت باقیات و صالحات و مصاديق آن در قرآن کریم است، با توجه به منابع در دسترس و مطالعات پیشین به نتایج زیر دست یافته است:

مصاديق باقیات و صالحات که در وله‌ی اول به علم نافع اشاره شده است. علمی که برای جامعه منفعت به همراه داشته باشد و بعد از مرگ نیز همچنان مردم و جامعه از علم او بهره می‌برند. همچنین انفاق مقبول با نیت درست هم از مهم ترین باقیاتی است که با فقر مبارزه می‌کند و سبب خواهد شد که جامعه در مباحث اقتصادی پیشرفت داشته باشد. در انفاق باید خلوص نیت داشت، و از ریا دوری کرد. قرض الحسن نیز یکی دیگر از باقیاتی است که به سبب آن قرض و وام انسانی محترم رفع خواهد شد. جامعه از ربا دور می‌ماند، فاصله طبقاتی در جامعه از بین می‌رود. صدقات جاریه نیز یکی دیگر از مصاديق باقیات و صالحات است که بیشتر در مواردی است که خیل بیشتری از جامعه از آن استفاده کنند، مسجد، مدرسه، کتابخانه، بیمارستان و ... از جمله صدقات جاریه هستند که تفاوت با صدقه دارد. وقف که با صدقات جاریه متفاوت نمی‌باشد، اما با توجه به اهمیت وقف، خصوصاً وقف مهدوی، باقیات و صالحاتی برای انسان خواهد داشت. فرزند صالح نیز یکی دیگر از موارد باقیات و صالحات است که هر کار نیک آنان سبب خواهد شد که والدین هم باقیات و صالحات داشته باشند.

منابع

❖ قرآن کریم ترجمه محسن قرائتی

كتب

۱. ابن‌بابویه، محمدبن علی، الخصال، ترجمه: مرتضی گیلانی، تهران: جاویدان، ۱۳۶۲ش.
۲. ابن‌منظور، محمدبن‌مکرم، لسان‌العرب، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۴ق.
۳. بحرانی، سید هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، تهران: بنیاد بعثت، چاپ اول، ۱۴۱۶ق.
۴. توکلی، محمدجواد، ساز و کار بانکداری اسلامی، قم: انتشارات المصطفی (ص)، ۱۳۹۲ش.
۵. جوادی‌آملی، عبدالله، تفسیر موضوعی قرآن کریم، قم: اسراء، ۱۳۷۸ش.
۶. حائری یزدی، محمدحسن، وقف در فقه اسلامی و نقش آن در شکوفایی اقتصادی اسلامی، مشهد: آستان قدس، ۱۳۸۰ش.
۷. حجتی، محمدباقر، آداب تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ بیستم، ۱۳۷۴ش.
۸. حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین، تفسیر اثنی عشری، تهران: انتشارات میقات، ۱۳۶۳ش.
۹. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، مترجم: علی صحت، تهران: ناس، ۱۳۶۴ش.
۱۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ القرآن، ترجمه و تحقیق: غلامرضا خسروی حسینی، تهران: المکتبه المرتضویه لاحیاء آثار الجعفریه، ۱۳۸۳ش.
۱۱. سبحانی تبریزی، جعفر، انسان کامل در قرآن، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۷ش.
۱۲. شفیعی مازندرانی، محمد، اقتصاد خانواده، قم: مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۸ش.
۱۳. طباطبایی، محمد حسین، تفسیر المیزان، ترجمه ناصر مکارم شیرازی، قم: بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبایی، چاپ چهارم، ۱۳۷۰ش.
۱۴. فرجزاد، حبیب الله، راهی به سوی خوشبختی، قم: نشر عطش، ۱۳۹۵ش.

۱۵. فوادیان، محمدرضا، وقف مهدوی، قم: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود، ۱۳۸۸ش.
۱۶. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن کریم، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳ش.
۱۷. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ شانزدهم، ۱۳۸۶ش.
۱۸. قمی، علی بن ابراهیم، سفیه البحار، محقق: سید طیب موسوی جزایری، قم: دارالکتاب، چاپ چهارم، ۱۳۶۷ش.
۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، مترجم: سید جواد مصطفوی، مصحح: علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۳ش.
۲۰. مجلسی، محمدباقر، عینالحیات، به کوشش مهدی رجایی، قم: انوارالهدی، چاپ دوم، ۱۳۸۲ش.
۲۱. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ترجمه علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۳ش.
۲۲. محمد قاسمی، تمثیلات قرآنی، ویژگی‌ها، اهداف و آثار تربیتی، قم: اسوه، ۱۳۸۲ش.
۲۳. مغنية، محمدجواد، تفسیر الكاشف، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۴۲۴ق.
۲۴. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، طهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۳ش.
۲۵. ——، اخلاق اسلامی در نهج البلاغه، تنظیم: اکبر خادم الذاکرین، قم: نسل جوان، چاپ اول، ۱۳۸۵ش.
۲۶. —— اسلام در یک نگاه، قم: مدرسه الامام علی ابن ابی طالب علیه السلام، چاپ چهارم، ۱۳۸۷ش.
۲۷. مکارم شیرازی، ناصر، مثال های زیبای قرآن، قم: نسل حوان، ۱۳۷۸ش.
۲۸. واعظی نژاد، حسین، آینده‌ای بهتر در پرتو انفاق، تهران: حسین واعظی نژاد، ۱۳۷۹ش.

پایان نامه، مقاله، سایت

۱. بیگی، روح الله، نقش وقف در توسعه تمدن اسلامی و آسیب شناسی آن در گذشته و حال، سطح ۴ حوزه علمیه مرکز مدیریت قم، ۱۳۹۰ش. قسمت چکیده.
۲. خامنه‌ای، سید علی، ضرورت توجه به صدقه و تربیت فرزند صالح، درس خارج فقه مقام معظم رهبری، پورتال حدیث نت.
۳. فیض، علیرضا، میراث جاویدان، بنیاد پژوهش و توسعه فرهنگ وقف، شماره ۵۵، ۱۳۷۲ش.